

О.В. Лисенко
(м. Київ)

П. СТОЛИПІН Й УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ (початок ХХ ст.)

Реформи П. Столипіна та український національний рух були наслідками одного і того ж історичного процесу. Наприкінці ХІХ ст., за часів царювання російського імператора Олександра ІІІ, країна зробила у зовнішній політиці поворот на сто вісімдесят градусів. Замість альянсу з наскрізь монархічними німцями й австрійцями росіяни уклали союз з республіканською Францією та формально монархічною, але фактично парламентською Великобританією. В Російську імперію стрімко пішов західний капітал. Це привело до того, в Україні, особливо в її східних регіонах, у той час відбувався інтенсивний розвиток великої промисловості. Разом з тим становлення останньої відбувалося не європейським природним шляхом, а в результаті її штучного, механічного привнесення на зовсім не підготовлений для цього соціально-економічний, психологічний і духовно-культурний ґрунт. Якщо у Західній Європі індустрія поступово розвивалася від дрібної мануфактури до гігантських корпорацій з відповідними поступовими зрушеннями в соціально-економічному, психологічному й духовно-культурному житті населення, яке у принципі встигало адаптуватися до цих часто болючих для нього змін, то в Україні привнесена сюди велика промисловість відразу ж увійшла у суперечність з інтересами значної маси ремісників та кустарів. Якщо навіть у Західній Європі процес становлення індустрії викликав криваві народні заворушення, які, однак, ніколи не переростали в тотальне самознищення нації, то в Україні штучне привнесення великої промисловості несло у собі цілком реальну загрозу загальної “кривавої бані”.

Саме на недопущення такого розвитку подій були спрямовані реформи П.Столипіна, який прагнув переселити надлишок українських продуктивних сил до багатого вільною землею і майже незаселеного тоді Сибіру і одночасно за допомогою сучасної техніки інтенсифікувати сільське господарство безпосередньо в Наддніпрянській Україні.

Українські соціал-демократи на чолі з С. Петлюрою, які у цілому підтримували курс імператора Миколи ІІ на еволюційний, а не революційний шлях розвитку Російської імперії в цілому та України зокрема, також докладали максимум зусиль, аби не допустити в останній кровопролиття. Вони весь час сподівалися на взаєморозуміння з боку західних

інвесторів та утримували робітників від страйків. Подібна політика українських соціалістів збігалася з намірами робітників і селян, які гуртувалися навколо місцевих “Просвіт”. Особливо це стосується мануїлівської філії катеринославської “Просвіти”, діяльність якої значно пожвавішала у 1911 р. У своєму селі його жителі спромоглися відкрити споживчу крамницю, крім того, відрядили делегата на всеросійський просвітницький з’їзд, де він виголосив доповідь про необхідність впровадження рідної мови у шкільне навчання в Україні¹.

Справжнім бажанням робітників останньої було досягнення гідних умов життя не шляхом кривавого повстання, а підвищенням культурно-освітнього рівня широких народних мас, яке хоча й “заднім числом”, але все-таки створило б духовно-культурне та соціально-економічне підґрунтя для великої промисловості, дозволило б селянам увійти повноправними членами у модернізоване життя нової української дійсності. Тим більше, що і сама індустрія потребувала значного припливу місцевих інженерно-технічних сил. А це в свою чергу було можливим лише завдяки національній школі, яка одна тільки могла дати простому українському селянському юнакові можливість здобути освіту та посісти вагоме становище в новоствореній у Наддніпрянщині соціально-економічній інфраструктурі.

В результаті українці й П. Столипін, попри суттєві розбіжності у світосприйнятті, об’єктивно виявилися в одному таборі прибічників співпраці з англійцями, французами і бельгійцями за продовження реформ у Російській імперії. Спільними зусиллями їм вдалося мінімізувати людські та матеріальні втрати в Україні під час кривавих подій 1905–1907 рр., не допустити тієї кривавої вакханалії безчинств, до якої прагнули реакційні сили.

Звичайно, у стосунках між українцями й урядом П. Столипіна також існували конфлікти. Так, влітку 1906 р. в Києві було закрито україномовну газету “Громадська Думка” та заарештовано деяких співробітників її редакції. Але вже восени вона відродилася під назвою “Рада”. Наприкінці того ж року обшуки та арешти відбулися в одеській, а у середині 1907 р. – у кам’янець-подільській “Просвітах”. Остання до того ж змушена була на півроку припинити свою діяльність. Але всі ці конфлікти були наслідком того, що в ці українські інституції проникали молоді люди з ліворадикальним світоглядом, які своїми антиурядовими вчинками ставили під удар і прихильних до столипінських реформ національно-свідомих українських діячів. Останні не дуже сумували від того, що поліція очищає їхні лави від небажаних екстремістських сил та дозволяє продовжувати основну культурно-просвітницьку діяльність. Тому дії російської влади по відношенню до українців в умовах кривавих

1905–1907 рр., коли військово-польові суди сотнями відправляли на шибениці радикально налаштованих анархістів й есерів, варто розцінювати скоріше як прихильні, ніж ворожі. Це пояснювалося тим, що в умовах боротьби з революціонерами та чорносотенцями П. Столипін вбачав в українцях силу, котра, як і він, прагнула до стабілізації життя в державі, й до якої він у той час, попри суттєві розбіжності в світосприйманні, змушений був ставитися як до союзників.

Здавалося б, що Перша російська революція відкрила шлях українцям до цивілізованого європейського життя, а зарубіжним капіталістам гарантувала можливість ведення в Росії у цілому та в Україні зокрема цивілізованого ринкового бізнесу. Це було конче необхідним також для підтримки тих сил у Російській імперії, які орієнтувалися на союз з англо-французами проти німецького мілітаризму. Однак європейський капітал в умовах України забував про всю свою цивілізованість і в методах визискування трудящих був ні на йоту не кращим від варварського російського. Цим відразу ж скористалися пронимецькі сили, які посідали вагомі позиції у майже всіх сферах життя імперії, особливо в армії, жандармерії та поліції. Вони взяли на утримання партію більшовиків, яка під прикриттям пропаганди “класової боротьби” нацькувала українських робітників на англо-французьких капіталістів. Більшовицька газета “Правда” постійно друкувала на своїх шпальтах антианглійські й антифранцузькі матеріали, які, на жаль, відповідали дійсності.

Іноземні капіталісти, за висловом автора опублікованої у “Правде” робітничої кореспонденції з Маріуполя, “привчилися дивитися на місцеve населення як на робочу худобу і поводити себе тут так, як вони ніколи не насмілилися би поводити себе вдома”. Там же, вказуючи на підтримку імперським урядом європейських капіталістів у Росії, які об’єднувалися для одержання більшого прибутку, “Правда” підкреслювала зовсім протилежне ставлення царизму до робітників, які в своїй же країні переслідувалися за щонайменшу спробу об’єднатися у спілку для поліпшення свого вкрай злиденного становища².

В статті “Шахтарі на французьких копальнях Донецького басейну” “Правда” протиставила довготривалому робочому дню гірників (до 12 годин на добу) вкрай низькі їх заробітки (70–90 копійок за день), які не забезпечували навіть напівголодного прожиткового мінімуму. Тому шахтарі звичайно працювали навіть більше вказаного робочого дня, намагаючись “підробити” вечорами та у свята. До того ж вони були замучені численними штрафами за всяку дрібницю. Як образно висловилися автори статті, це було “не життя, а єгипетське рабство”, а більшовицький депутат Державної думи Г. Петровський, коментуючи статтю, відзначав, що вона є “суцільний зойк шахтарів французького рудника”³.

Ще гірші умови життя й праці були в контрольованій англійським капіталом Юзівці (нині – Донецьк – О.Л.). І про них “Правда” не забувала повідомити своїх, у тому числі й українських, читачів. Так, в одній з кореспонденцій з Донбасу пояснювалося, що мовчання 12-тисячного колективу Юзівського заводу аж ніяк не є ознакою поліпшення умов життя та праці робітників, а є наслідком страшенної поліцейської сваволі, яка пригнічувала останніх, оточивши їх цілою мережею шпигунів⁴. Г. Петровський, який тільки з травня 1913 р. до травня 1914 р. опублікував у “Правді” 36 матеріалів, що викривали злочини капіталістів в Україні, зазначав на її сторінках стосовно становища юзівських робітників:

“Юзівка – це найзакуреніше місце на півдні після Баку, – дим, кіпоть не дають дихати, бруд, сморід, розбій... здавалося б, необхідно властям предержащим спрямувати всі зусилля на те, щоб хоча трохи це пекло життя скрасити зовнішнім благоустроєм і наданням права займатися культурною діяльністю. Та ба! Швидше ріка назад побіжить, ніж наша влада допустить шкідливу для себе справу насадження культури”⁵.

В результаті українські робітники починали поступово ідейно переходити на позиції більшовиків, тим самим суттєво ослаблюючи ідеологічну цілісність вітчизняного національного руху.

Українські соціалісти могли б надолужити втрачені позиції у разі успішної роботи, спрямованої на зближення з поляками, які були одними з їх головних стратегічних союзників у боротьбі з пронимецькими чорносотенними силами. Але й на шляху до українсько-польського зближення існували свої підводні рифи. Особливо небезпечним було те, що в свідомості дуже значної кількості українського народу було перекручене історичне світосприйняття. Для багатьох його поколінь, чия свідомість була отруєна демагогією чорносотенного духовенства, Б.Хмельницький був не прихильником нових демократичних взаємотосунків з поляками, а борцем проти католицької віри, за “єдиную православную Русь”. Тому національно-свідомим українцям необхідно було дохідливо пояснити загалу, що необхідно відрізнити благородні наміри Святого престолу об’єднати православну і католицьку течії у християнстві від того, як на практиці ці наміри здійснювали зажерливі польські та російські магнати.

Так, видатний український історик М. Костомаров зазначав, що Б. Хмельницький хотів бути ворогом панства, але зовсім не польської нації й уряду останньої, тобто, що гетьман боровся не проти Речі Посполитої, а, навпаки, проти тих її ворогів, які своїми безчинствами розкладали її з середини⁶. Подібних поглядів на історію визвольної боротьби українського народу 1648–1658 рр. дотримувалася також український історик О. Єфіменко, яка вважала, що рішення Б. Хмельницького

про відступ з-під Замостя свідчило про те, що гетьман тримався “старого нерозривного союзу України з Польщею”⁷.

Але особливо вагомий внесок у справу переосмислення українсько-польських стосунків зробив видатний вітчизняний історик і громадсько-політичний діяч М. Грушевський, який, аналізуючи події середини XVI ст., прямо зазначав про те, що серед головних завдань повстання під проводом Б. Хмельницького була боротьба з магнатським режимом, з купкою прикордонних вельмож, що захопили у свої руки Польську державу, обезвладнили короля, пригноблювали козаків⁸. Тобто на противагу православно-чорносотенній схемі подій середини XVII ст., М. Грушевський висунув концепцію, побудовану на твердженні про збіг соціальних інтересів українського козацько-селянського стану та геополітичних інтересів Речі Посполитої. Для вченого українське національне питання було тотожне із селянським, тому в силу свого перш за все соціального спрямування не повинне було ввійти ні у суперечність з відродженням Польської держави, ні привести до загострення міжнаціональних стосунків в Україні. Навпаки, воно мало посприяти усуненню породжених чорносотенцями міжнаціональних проблем.

Так, відомий американський історик Д. Мейс зазначав з цього приводу: “Як і більшість українських соціалістів, Грушевський дивився на Україну як на країну насамперед селянську. Для нього поняття українства і селянства були майже синонімами. Він вважав, що в Україні інша база соціальної революції, ніж в Росії чи на Заході, що вона пішла іншими шляхами і з іншого боку підійшла до розв’язання соціальних проблем, а, отже, соціальна і політична роль селянства буде визначальною в Україні дуже довго, а, може, і завжди. І оскільки перед цими будучими поколіннями селянства лежить велика місія репрезентувати Українську Народну Республіку, Велику Україну перед світом – єдину поки що державу трудящого люду, що має послужити взірцем, школою для інших демократій світу, які будуть посилати колись своїх дітей до неї – вчитись, жити і працювати, і керувати державою з участю трудящого люду, то найперше завдання української держави полягає в тому, аби забезпечити обов’язкове навчання селянських дітей, повсюдне впровадження агрономічних шкіл; публіцистика, література, агітація живим словом повинні підняти в селянстві почуття самоповаги, виховати справжніх “господарів землі”. Причини появи чужих українству російськомовних міст та єврейських містечок Грушевський справедливо вбачав у колоніальному статусі України і вважав, що завдання провідників українства полягає у тому, щоб гасити, нейтралізувати всяку обопільну ворожнечу, робити все для розвитку різноманітних культур в Україні, не загострювати відносин гвалтівною українізацією, але й не

поступатися принципом української державності і становищем української мови як мови державної”⁹.

Особливо виразно нове, демократичне, античорносотенне обличчя українського національного руху проявилось в Одесі, де один із його лідерів С. Шелухін мав тісні стосунки з місцевими сіоністами та активно сприяв консолідації українських й єврейських сил проти місцевих погромників-чорносотенців. Виразна протипогромна позиція українства міста піднесла його загальногромадський авторитет. Зважаючи на це, національно – свідомі українці Одеси наприкінці 1905 р. безпосередньо зайнялися справою організації свого культурно – просвітнього осередку. Для ознайомлення найширших верств населення міста з історією, потребами і цілями національного руху у листопаді було проведено два зібрання, на яких вперше в Наддніпрянщині пролунали промови українською мовою. Зразу ж за цим протягом кількох днів провідники одеського українства розробили статут місцевої “Просвіти”, яка для поліпшення міжнаціональних стосунків в Одесі успішно використовувала зокрема святкування ювілеїв Т.Г. Шевченка. Так, уже в перший рік свого існування вона влаштувала свято, присвячене Кобзареві, на якому депутати від місцевих євреїв, литовців та польського товариства “Ліра” виголосили промови на честь великого українського поета, а поляки, крім цього, поклали на його бюст розкішний вінок¹⁰.

Але на початку 1910 р. відбулася подія, яка фактично пустила під укіс всі демократичні зміни як в Україні, так і у цілому в Росії. За доносом чорносотенців, серед яких були й етнічні українці, був виданий циркуляр за підписом П. Столипіна, в якому національний рух був визнаний таким, що загрожував цілісності Російської імперії.

Насправді ж небезпеку для цілісності останньої становив сам столипінський циркуляр, бо у ньому вперше українців було визнано не відгалуженням єдиного “руського народу”, а окремою нацією, такою ж як поляки, литовці чи євреї. В результаті росіяни опинялися у становищі, коли, залишаючись найчисленнішою нацією в країні, вони все ж таки ставали меншістю порівняно з усіма “іногородцями”.

Таке передчасне визнання українців окремою нацією несло у собі значно більше шкоди, ніж користі, притому як для останніх, так і для самих росіян, бо провокувало загрозу міжнаціонального конфлікту в заселених ними промислових центрах на сході України. А це у свою чергу ставило хрест на всіх демократичних реформах в імперії, зіштовхувало її з європейського, цивілізованого шляху розвитку у деспотичні порядки часів правління Миколи I.

Події початку 1910 р. викликали розчарування в національно-свідомих українців. Найбільш чітко їхня позиція знайшла своє відображення

в некролозі на смерть П.А. Столипіна, опублікованому у вересні 1911 р. на сторінках газети “Рада”. В ньому зокрема зазначалося: “Висловлюючи свій жаль з приводу терористичного акту, жертвою якого став прем’єр, українство не може разом з тим не висловити жалю і з приводу того, що покійний прем’єр несвідомо немало прислужився до гальмування цілком культурно-національного руху одної з галузок руського народу – народу українського, що, як свідчить історія, брав і хоче надалі брати участь в загальнодержавному житті Росії в напрямі до спільного блага всіх народів, які живуть під крилом двоголового орла на її просторі. Не знаючи сам українства, покійний прем’єр у своїх відносинах до нього керувався тими поглядами, які вже склалися по цьому питанню в бюрократичних сферах і які зовсім не відповідають справжньому становищу речей... За прем’єрства Столипіна видано в 1910 році відомого циркуляру, що ним український просвітньо-культурний рух разом з інородчеськими такими ж рухами визнавався на підставі хибних засад небезпечним для держави.... Український національно-культурний рух визнавався урядом Столипіна за “інтригу сепаратистів”..., і вже як наслідок цього обвинувачення було закрито більші українські “Просвіти”, проведено чимало конфіскацій, заборон, тощо”¹¹.

Дещо інший погляд на цю справу подавала видана вже після повалення самодержавства наукова розвідка видатного українського історика та громадського діяча Д. Дорошенка “Просвіти” на Великій Україні”. Вона цікава передусім тим, що автор прямо вказує на те, про що раніше вважали за краще відкрито не говорити, зокрема, що ліберально-демократичні українці, особливо ті, які працювали у київській “Просвіті”, справді, цілеспрямовано, хоча й дещо завуальовано, проводили в своїх виданнях республіканські та демократичні думки, у чому їх звинувачувала поліція.

Згадуючи про закриття останньої, Д. Дорошенко зокрема підкреслив: “Між іншим, особливо інкриміновано “Просвіті” мою брошуру про Ірландію, де знайдено і республіканізм, і співчуття до аграрних рухів, і сепаратизм. Ніде правди діти, те все було в моїй книзі, хоч і не так виразно, як здалося автору акту обвинувачення проти “Просвіти”¹².

Отже, П. Столипін на початку 1910 р., перебуваючи в умовах, коли він з метою подальшого використання українців як стабілізуючої сили у суспільстві міг би “не помічати” деяких їхніх завуальованих демаршів проти російської влади, але, бачачи, що ситуація в країні стабілізувалася, та й українці вже не особливо потрібні, вибрав шлях виштовхування їх у табір опозиції. Тобто знову останні опинилися у ситуації, коли їм в обличчя наплювали ті, в кому вони вбачали спільників у справі стабільного, еволюційного розвитку суспільства.

Разом з тим не можна викидати на смітник історії досвід та ідеологічні надбання українців у справі співпраці, нехай і в межах однієї держави, з прогресивними представниками інших націй у боротьбі з чорносотенними, терористичними, антигуманними силами. Безперечно, що на практиці й на тривалий час втілювати в життя ідеологічні добробки українських діячів було можливо лише за умови, коли і партнери останніх є також чесними, шляхетними людьми й від них не отримаєш удар у спину, як тільки перестанеш їм бути потрібним. Але самі ідеологічні позиції українців початку XX ст. свідчать про їхнє бажання будувати відносини із сусідніми націями на цивілізованих демократичних принципах, і це є надзвичайно важливим у світлі європейських прагнень України.

Нерозумними діями прем'єр – міністра знову ж таки скористалися більшовики, котрі, як “послідовні борці зі столипінською реакцією”, ще більше потіснили вітчизняну національну інтелігенцію в очах українських робітників та селян. Як наслідок, катеринославські робітники обрали депутатом до IV Державної думи більшовика Г. Петровського, котрий, замилюючи очі своїм недосвідченим у політиці виборцям, імітував у Санкт-Петербурзі “боротьбу за національні права українців”.

Але особливо виграшною для більшовиків стала справа із заборонною російським урядом святкування в 1914 р. Шевченківського ювілею. Більшовики, як “друзі всіх знедолених”, у тому числі й українців, рішуче і публічно засудили злочинні дії царизму. Потім з неабияким задоволенням Ленін писав у своєму вже приватному (не для широкого загалу) посланні до Г. Петровського: “Заборона вшанування Шевченка була таким чудовим, прекрасним, на рідкість щасливим і вдалим заходом з точки зору агітації проти уряду, що кращої агітації і уявити собі не можна. Я думаю, що всі наші найкращі соціал-демократичні агітатори проти уряду ніколи не досягли б за такий короткий час таких запаморочливих успіхів, яких досяг у протиурядовому розумінні цей захід. Після цього заходу мільйони і мільйони обивателів почали перетворюватися в свідомих громадян і переконуватися в правильності того вислову, що Росія є... тюрма народів”¹³.

З початком Першої світової війни чорносотенно-бюрократичні сили в імперії, використовуючи й одночасно паплюжачи патріотичні пориви у російському суспільстві та нібито продовжуючи справу П. Столипіна, розгорнули шалену антиукраїнську істерію. Було закрито всі українські періодичні видання, репресовано багато національно – свідомих діячів, хоча українці в переважній більшості підтримали дії Миколи II, спрямовані на боротьбу з німецьким мілітаризмом, на боці демократичних європейських країн, за що завжди виступав покійний прем'єр. Багато з

них пішли на фронт і там мужньо воювали, захищаючи від тевтонів не лише демократичне оновлення Російської імперії, а й власні домівки. У той же час більшовики, незважаючи на те, що вони із самого початку війни виступили із лозунгом поразки Росії (а отже, перемоги Німеччини), майже не зазнали ніяких репресій та зберегли в цілості кістяк своєї партії.

Після Лютневої революції 1917 р. українці підтримали орієнтовані на Антанту демократичні сили Російської республіки, які проголошували курс на продовження розпочатих П. Столипіним реформ. Візуально в той час у Наддніпрянщині спостерігалось національне пробудження – відроджувалася українська преса, культурно-освітні установи, відбувалися численні кооперативні, педагогічні й військові з'їзди. Так, приміром, лише один з останніх у Києві представляв 993 400 солдатів¹⁴.

Розуміючи, що успішно продовжити війну проти кайзера на боці демократичних держав можливо лише в разі українізації колишньої царської армії, С. Петлюра спробував опертися у своїй державотворчій діяльності саме на цей ентузіазм селянських і солдатських мас. Але реальність виявилася куди менш привабливою, ніж мітинги, палкі заклики та промови. Згодом він згадував: “Всі українські з'їзди, зокрема й військові, були для мене показником не сили (реальної і зорганізованої) нашого народу, а демонстрацією національних емоцій, які ще треба було усвідомити в собі мільйонним масам і які повинні перетрансформуватися шляхом послідовної боротьби в певні вольові рухи української нації, в певні акти боротьби за свої національно-державні змагання. Спочатку я мав ілюзію, що ці з'їзди можна використати для організації національної сили. Але швидко переконався, що вони тільки “празникова одіж” і що треба шукати тих, хто чорною державною роботою вміє творити певні реальні цінності. Їх, таких елементів, було дуже мало. Наші тодішні лідери були або фантасти, або демагоги, або наївні люди, що вірили у силу революцій, у їхню чудодійність”¹⁵.

Але навіть такі безпечні для цілісності держави з'їзди викликали роздратування в нових демократичних господарів Росії на чолі з О. Керенським, які разом із владою успадкували й майже весь негатив, котрий був характерним для самодержавства, як-то нетерпимість до всякого прояву національного піднесення та народної ініціативи. Це не залишилося поза увагою українців.

У той час учасники Всеукраїнського селянського з'їзду, протестуючи проти заборони Керенським скликання Другого українського військового з'їзду, послали Тимчасовому уряду й Петроградській раді робітничих депутатів телеграму такого змісту: “Звертаємо увагу на перший випадок порушення закону свободи зборів, застосованого міністром Керенським щодо українського військового з'їзду. Складаємо з себе відповідальність

за можливі наслідки від порушення демократичних начал нового життя щодо українців і, висловлюючи рішучий протест, чекаємо негайної відповіді на подані делегацією Української Центральної Ради Тимчасовому урядові вимоги”¹⁶.

І знову “на захист” українців виступили більшовики. “Захищаючи” українців, В. Ленін писав: “Ми не говоримо вже про те, що своєю “великодержавною” націоналістичною політикою гр. Керенський тільки посилює, тільки розпалює саме ті “сепаратистські” прагнення, проти яких Керенські та Львови хочуть боротися. Ми запитуємо: чи сумісне з гідністю навіть не соціалізму, а простого демократизму таке третирування пригноблених націй?”¹⁷.

Звичайно, це була суцільна демагогія, спрямована на завоювання дешевого авторитету, але ленінські слова були як бальзам на душу українцям, розчарованим у російському “демократизмі”, котрий, як виявилось, закінчувався там, де починалося питання про їх національне самовизначення. Якщо ж врахувати, що делегатами українського військового з’їзду були в основному молоді прапорщики – вчорашні селянські сини, політично недосвідчені, то успіхи більшовиків в агітації серед них були не меншими, ніж у їхній піар-кампанії на захист Т. Шевченка.

Але навіть у часи, коли більшовики “захищали” національні прагнення українців, в їхніх діях вже почали з’являтися й перші паростки тієї ненависті до всього українського, яка повною мірою проявилася на початку наступного 1918 р. під час походу Муравйова на Київ. Прикладом такого недоброчливого ставлення більшовиків до українців може служити такий факт. У травні 1917 р. в с. Юрки Кобелецького повіту на Полтавщині було засновано “Просвіту”. Зібравши кошти, члени товариства поїхали до Києва, де закупили книжки для сільської книгозбірні, передплатили газети і журнали. Незабаром вони створили хор та драмгурток. Але влітку 1917 р. у село приїхали більшовики з Полтавської ради робітничих депутатів і почали серед місцевих селян агітацію, спрямовану безпосередньо проти національно-культурних прагнень українців. Вони різко засуджували культурно-освітню роботу місцевої “Просвіти”, бо, мовляв, її діяльність відволікає українських трудящих від боротьби з буржуазією й поміщиками. Щоправда, отримавши відсіч від національно-свідомих селян, більшовики дещо зменшили оберти і, вже визнаючи необхідність існування “Просвіт”, лише просторікували, що цей рух повинен бути все-російським, інтернаціональним, хоча селяни доводили їм, що в Росії таких організацій немає. З приводу цього інциденту відомий харківський літератор Г. Хоткевич писав: “Справді, хіба ж це нормально, що прийшли чужі люди на Україну, з чужою мовою, з чужим українцям світоглядом, з психологією, пристосованою для великороса, та ще й старого режиму, –

і от ці люди бажають просвітити наш народ ... Дехто каже, що він це робить в ім'я інтернаціоналізму. Так чому ж ви на цей інтернаціоналізм примушуєте українського мужика дивитися через великоросійські окуляри? Ні, це не інтернаціоналізм, а великодержавний шовінізм”¹⁸.

Як бачимо, українські діячі розуміли, що під вивіскою пролетарського інтернаціоналізму реакційні сили Росії прагнуть повернути до життя начебто уже віджили свій вік ідеологію чорносотенного великодержавного шовінізму. Але практично гідно протистояти пропаганді більшовиків вони були неспроможні.

Використовуючи соціальну демагогію, останні наприкінці 1917 р. захопили владу в Росії, а на початку 1918 р. – східні промислові регіони України. Після цього, поповнивши свої військові підрозділи місцевим російськомовним пролетаріатом, більшовики вдарили по Києву якраз у той момент, коли С. Петлюра готував українську армію до війни з кайзерівцями. Захопивши це місто, вони вчинили тут нечувані тоді в цивілізованому світі звірства, розстрілюючи людей лише за те, що вони розмовляють українською мовою чи ходять у вишиваній сорочці. Всі ці блискавичні успіхи більшовиків були зумовлені їхніми попередніми діями, коли вони називали західних капіталістів, П. Столипіна та О. Керенського ворогами українського народу й завжди в очах простих робітників і селян виявлялися такими, що говорять правду. А вітчизняні соціал-демократи намагалися знайти компроміс із західними капіталістами, з П. Столипіним, з О. Керенським та завжди в очах українських робітників і селян пошивалися у дурні. Все це змусило українців не воювати з німцями, а, навпаки, шукати з ними союзу. На початку 1918 р. було підписано ганебний Брестський мир, внаслідок якого майже вся Україна була окупована кайзерівцями, які викачували звідси ресурси для продовження війни з антантівцями.

У Наддніпрянщині в той час усім почав заправляти підтримуваний німцями гетьманат П. Скоропадського. Попри те, що особисто сам гетьман був чесною, порядною й національно-свідомою людиною, яка дуже багато зробила для того, щоб у державі розвивалися вітчизняна культура та освіта, функціонували численні “Просвіти” і кооперативи, багатомільйонними тиражами видавалися книжки, значна частина української верхівки, що становила його оточення., фактично продовжувала ігнорувати питання забезпечення матеріальних потреб народу. Так, О. Реєнт зазначав: “Соціально-економічна домінанта у вимогах пролетаріату в свою чергу наштовхувалася на глухий консерватизм адептів українського самовизначення. Ця невдячна неувага, відсутність співчуття до безпосередніх інтересів робітництва дорого коштували молодій українській демократії: втративши масову підтримку, вона ще

якийсь час балансувала на непевних підмурках національного ентузіазму, доки не згасла у хвилях руйнівного процесу, що накочувався з півночі”¹⁹.

Це й зрозуміло. Адже в 1918 р. начебто “самостійною Україною” керували люди, які за кілька років до цього відкрито цькували справжній національний рух, а тепер підло нищили його, прикриваючись жовто-блакитним прапором.

Як наслідок, лідери українського національного руху втратили авторитет у власному народі та в провідних демократій світу, які розцінили угоду з німцями як зраду спільної боротьби, хоча, насправді, головна провина за це лягає на західних капіталістів, які своєю зажерливістю штовхнули українських робітників в обійми німецьких агентів-більшовиків. Остання також дорого коштувала самим французам, англійцям і бельгійцям. Підсилені частинами, перекинутими із Східного фронту, кайзерівці весною 1918 р. розпочали масований наступ проти Антанти. 23 березня німці завдали удару по Ам’єну й захопили Мондідьє, рівно через місяць стався другий удар у напрямі морського порту Кале із захватом Армантьєра, в кінці травня було прорвано французький фронт між Суассоном та Реймсом, перерізано залізницю між Парижем і Нансі. Й лише своєчасне прибуття на фронт свіжих американських частин врятувало Францію від цілковитої поразки²⁰.

Позбувшись ілюзій про можливість перемоги у Росії розпочатих П.Століпіним реформ і втративши контакт із західними демократіями, українці збагнули, що єдиним шляхом до встановлення в Україні цивілізованих європейських норм життя залишається союз з Польщею. Влітку 1918 р. свої погляди про перспективу нового українсько-польського зближення на нових засадах чітко виклав С. Петлюра в листі до Ю. Пілсудського: “Колись у сивій давнині не раз ворогували між собою польський та український народи й, маючи спільних ворогів, роз’єднано виступали проти них. І цей розбрат спричинився до тимчасового занепаду польської та української держав. Тепер не мусить цього бути. Український народ у своїй боротьбі з ворогом людської культури і своєї національної державності має право на спочуття й допомогу від своїх найближчих сусідів, тим більше, що, відбиваючи рідну землю від насильників-окупантів, які нав’язують Україні чужі їй форми комуністичного ладу, ми не стаємо на шлях білого терору, а йдемо під гаслом широкого демократизму й державного будівництва... Боротьби з більшовиками ми не закінчили. Треба завважити, що найбільшою перешкодою в цій справі досі була наша ізольованість од сусідів і насамперед од Польщі. І ця ізольованість тим більше дошкуляла нам, що маємо спільні точки в тій боротьбі, внутрішня логіка якої та інтереси стратегії вимагають координації та співдії”²¹.

На жаль, тоді, на початку ХХ ст., ідея українсько-польського союзу не спрацювала. Далися взнаки такі пережитки минулого, як галицько-польське протистояння і сильні, пропаговані православною церквою протягом століть антипольські, антикатолицькі настрої у Наддніпрянщині. В результаті всіх цих породжених тяжким минулим несприятливих обставин вітчизняний національний рух зазнав хоча й тяжкої, але все-таки не смертельної поразки. Тому ні в якому разі не можна говорити, що жертви українського народу були даремними. Дійсно, у Росії перемогли тоталітарні проницькі сили, які прикривали свою чорносотенну суть червоними прапорами. Але той факт, що їм не вдалося перемогти українців під своїми справжніми чорносотенними прапорами, мав визначне значення для усієї подальшої світової історії.

Відверта чорносотенна демагогія дозволяла мілітаристським силам Російської імперії в необмежених кількостях гнати українців на бійню як гарматне м'ясо. Адаже православно-монархічна ідеологія вчила, що віддати життя за “веру, царя и отечество” – це героїзм. Формальне ж визнання більшовицькою владою соціалістичних принципів змушувало всю комуністичну пропаганду акцентувати увагу суспільства на тому, що головне – це задоволення нагальних життєвих потреб людей. Після цього людину вже важко було переконати в необхідності віддавати життя, воюючи десь у Середній Азії за чужі їм інтереси. Як результат, зупинилася російська експансія до Індійського океану. Разом з тим, використовуючи той факт, що комуністи хоч би про людське око мали показувати, що в їхній країні для людей відкриті всі дороги, українці завдяки природному розуму навіть у нелюдські сталінські часи, коли близьке мільйонам їх слово “соціалізм” стало ширмою для чорносотенної ідеології, зуміли пристосуватися до існуючих умов та досягти певних успіхів у справі просування по соціальної драбині.

Більше того, під час правління П. Шелеста у 60-ті рр. ХХ ст. в Україні домінували вже справді соціалістичні сили, які багато чого зробили для стрімкого поліпшення соціальних, економічних і національно-культурних умов життя українського народу. Цьому сприяло також те, що у Радянському Союзі в той час відбувалися “косигінські реформи”, які багато у чому були продовженням реформ П. Століпіна.

Тобто в середині ХХ ст. знайшли своє практичне втілення у життя ідеї українських діячів початку століття про принципи співіснування українців з їхніми сусідами. Однак, на жаль, дуже скоро знову виявилось, що довго з росіянами нормально співпрацювати неможливо. В 70-ті рр. “косигінські реформи” були згорнуті, П. Шелеста за допомогою покидьків української нації знято з керівних посад та замінено відвертим московським прислужником В. Щербицьким, який в інтересах

російського капіталу, що саме тоді зароджувався, без вагань послав українців на бійню в Афганістан. У 80-90-ті рр. спочатку останній, а потім його оточення послідовно знищували всі соціальні надбання українців, завойовані ними під час правління П.Шелеста. Притому у 90-ті рр. або й на початку XXI ст. спадкоємці Щербицького, подібно до проросійських сил в уряді П. Скоропадського, знищували українську культуру і освіту, та й саму національну ідею, прикриваючись жовто-блакитними прапорами.

Однак, навчений гірким досвідом, український народ зумів розібратися у суті подій і зрозумів, що в його бідах винуваті не “самостійники-націоналісти”, а ті російські прихвосні, які за наказом з Москви паплюжили українську національну ідею. Разом з тим, двічі програвши, роблячи ставку на встановлення цивілізованих взаємовідносин з Росією, українці зрозуміли, що вироблені ними демократичні принципи співіснування з сусідами можливі лише у разі, якщо і останні прагнуть до чесної співпраці. Тому зараз в Україні спостерігається швидке налагодження взаємостосунків із дружньою Польщею, особливо в контексті бруталних погроз найбільш одіозних російських чорносотенно-шовіністичних політиканів про можливість нової російсько-німецької військової змови проти наших народів.

¹ Ішунін М. Під тягарем // Просвітянин. – К., 1918. – № 1. – С. 14.

² Сарбей В. Історія України в дожовтневій більшовицькій пресі. – К., 1986. – С. 52.

³ Там само. – С. 52–53.

⁴ Там само. – С. 53.

⁵ Там само. – С. 54.

⁶ Костомаров Н.И. Богдан Хмельницький. – М., 1994. – С. 215.

⁷ Єфименко А. Історія українського народу. – К., 1990. – С. 232.

⁸ Грушевський М. – Історія України-Руси. – Т.VIII. – К., 1995. – С. 118.

⁹ Мейс Д. Соціалістичні моделі української державності // Політична думка. – 1996. – № 1. – С. 99–100.

¹⁰ Шевченкові дні в Одесі // Рада. – 1910. – 30 березня

¹¹ Столипін П.А. (Некролог) // Рада. – 1912. – № 12. – 20 вересня.

¹² Дорошенко Д. “Просвіти” на Великій Україні // Б.м. – Б.р. – С. 7.

¹³ Ленін В. До питання про національну політику // П.З.Т.. – Т. 25. – С. 64.

¹⁴ Реснт О. Українська революція і робітництво. – К., 1996. – С. 46.

- 15 *Петлюра С.* Лист до Миколи Удовиченка // Неопалима купина. – 1993. – № 3–4. – С. 30.
- 16 *Ленін В.* Не демократично громадянине Керенський! // В.І. Ленін про Україну. – Т. 2. – К., 1969. – С. 17.
- 17 Там само. – С. 17–18.
- 18 *Хоткевич Г.* Кілька думок // Рідне слово. – 1917. – № 16. – 15 липня.
- 19 *Ресит О.* Українська революція і робітництво. – К., 1996. – С. 222–223.
- 20 *Игнатъев А.* 50 лет в строю. – Петрозаводск. – 1964. – Т. 2. – С. 332.
- 21 *Петлюра С.* Лист до Юзефа Пілсудського. // Неопалима Купина. – 1993. – № 3–4. – С. 30.